

յայտնեցի իմ ջնորհակալութիւնը երիտա-
սարգին: Մեր խօսակցութիւնը ընդհատուեց,
երբ արդէն մօտեցած խրճիթին պատրաստ
վում էինք մեր անցագրերը ներկայացնելու
պարօխի պաշտօնեային և մենք մաքսային
խուզարկութեան ենթարկուելու:

ԳՐԻԳՈՐ ԲԱԼԱՍԵԱՆՑ

Շարայտերէի

ՊԱՏԱՍԻԱՆ

Ղ. ԲԱԼԱՍԵԱՆ ՔՆՆԱՒԱՏԱՌԻԹԵԱՆ

(ՆՈՐՈՒՆՅԱՆԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ Ա ՏՊԱԳՐԻՆ ՄԱՍԻՆ)

ՍՊԱՐԿԱՑԻՆՔ ԲԵՆԵՔԵՆԻՆ ԼՐԱԳՐԻՆ
թիւ 400, 401, 402 թերթերուն մէջ, և
ըստ նոր տոմարի՝ մարտի 1, 2, 3 օրերուն
հրատարակած քննադատութիւնն՝ Արուեստա-
բանօրհանս երկրորդ հրատարակութեան վը-
րայ, ստորագրութեամբ Ղ. Բոլաւ, ուր գո-
վեստից հետ կան պարտաւներ, մանաւանդ
լեզուին և զիտութեանց նորահար բռնութեան
կողմանէ, որով կ'ըսէ «իբ գործին միատի-
քական կերպարանք մը առուած և իր նպա-
տակէն հեռացած» և և կ'անուանէ զիրը
«գարուս վեցնագարեակը իր կնճռոտ սճերուն
և լեզուին համար». և կ'ըսէ թէ՝ «գրարա-
բաներդ գրութեամբն անմատչելի և անհաս-
կանալի արհեստաւորաց սեճ մասին»:

Կը պատասխանեմք, թէ ներքիւ է քննա-
դատութիւն ընել որ և իցէ գրուածոյ և գործոյ
վրայ, բայց քննադատը պէտք է գրէին և
գործոյն հեղինակէն շատ առելի համեմարեզ
և ճարտար ըլլայ:

Մեք չէինք կարծեր որ Ղ. Բոլաւէն
հայերէն լեզուի դաս պիտի ընդունին, յետ
յիսուն տարի հայերէն լեզուի մէջ թարթա-
փելու և շատ գրուածներ հայերէն լեզուով,
թէ՛ գրաբար և թէ՛ աշխարհաբար, հրաւա-
րակելէն ետքը: Այս է երկուքիս տարբե-

րութիւնը, որ Ղ. Բոլաւ կ'ուզէ որ և իցէ
զիրը իր գործածած լեզուով կամ իր գիտու-
թեան չափով հրատարակուի, մինչդեռ մեք
կը փափաքինք որ ըստ օրէ աշխարհաբար լե-
զուն կոկել, և այն կ'ըլլայ գրաբարին մօ-
տենալով, որով օր մը աշխարհաբար ըլլայ
գրաւոր լեզու բովանդակ ազգին, ընտիր բա-
ռերով, ոճերով և բացատրութեամբ, և ոչ
թէ աղաւաղ և փխլ բառերով և հոլովներով:
Ղ. Բոլաւ վախճալով որ ըլլայ թէ գրա-
բարին մօտենայ, մինչեւ անգամ անուանս
սեռական հոլովը կը դնէ Քալաւնի փոխա-
նակ Քալաւնայ: Նախնիք յիմար են եղեր՝
որ անուանց զանազան հոլովներ կազմեր են,
որպէս զի ներդաշնակ ըլլայ լեզուն, և ոչ
թէ միօրինակ ի վերջացնելով անուանց սե-
ռականը, փոխանակ քաղցրահնչուն ընելու՝
ընել չարաձայն:

Գրաւոր լեզուն միշտ խօսուն լեզուէ մա-
քուր և կոկ պիտի ըլլայ: Փափաքելի է որ
գրաւոր լեզուն ըլլայ միանգամայն խօսուն
լեզու, բայց այդ գոյնարին է. վասն զի ժո-
ղովուրդը, մանաւանդ աւսիկ ժողովուրդը, միշտ
իր գաւառացի բարբառով կը խօսի, ինչպէս
նաեւ սովորութիւն է Եւրոպայի մէջ: Խոսա-
լիոյ գրելթէ ամեն գաւառ ունի իր անանձին
բարբառը, բայց ստականեանը կը համարուի
խտայական լեզու, որով իմաստունք կը գրեն
և կը խօսին:

Ասկէ վաթսուս ութսուն տարի առաջ աշ-
խարհաբար լեզունիս շատ կորդ էր և անմշակ,
այլազգի բառերով և ռամկական բացատրու-
թիւններով լցուած, ինչպէս նաեւ մեր վա-
քին մէջ այն ժամանակները տպագրած
գրեանք: Բայց հիմա շատ փոխուած է աշ-
խարհաբար լեզունիս, նոյն իսկ լրագրաց մէջ,
և այս նշան է՝ թէ օպպին մէջ կայ այս
փափաքը աշխարհաբար լեզունիս կոկելու և
հարստացնելու, մերժելով այլազգի բառերը
և օտարաձայն հնչիւնները, և մօտենալով
միշտ գրաբարին որ իրեն մայրն է: Ինչպէս
այժմեան Յոյները կը փափաքին իրենց առա-
միջա ըլլուած ռամկական լեզուն կոկել, մօ-
տենալով հելլենականի:

Չմասցեր եմք ըստ կարի զիւրամատչելի
ընել Արուեստաբանութիւնս ազգիս պիտան,

կան մասին և ոչ ռամկին, անոր համար չեմք ուզած ընդունիս ռամկացնել և խանգարել : Զայս եւս յաւելումք, թէ ամեն գիտութիւն և արհեստ ունի իր առանձին բառերը և բացատրութիւնները, որոց շատ անգամ անտեղեակ են նաեւ Եւրոպայի մէջ երեսելի գրագէտներ, թէ պատմիչ ըլլան, թէ վիպասան և թէ բանաստեղծ, բայց չեն արհամարհեր, ճանչելով որ գիտութիւնը իրենց ճիւղը չէ :

Ինչնմէք ի մանունս և կը պարտաւ զմեզ Ղ. Բլոյատ, թէ տեղ մը կը մասնական անխընայ ջարդ տուած ըլլամք և ուրիշ տեղ խնայած և թուատրէն գործածած : Ենթադրեալ եմք այս դիտողութեան վրայ, որ մեք չէինք անգորդարձած. հարկաւ երկրորդ տպագրութեան յաւելումներուն մէջ եղած պիտի ըլլայ այդ ջարդը, որով ուզեր եմք աւելի եւս կոկել աշխարհաբարը :

Բայտ իս, կը մասնիկը աւելորդ է գործածութեան, որով երկրորդ տպագրութեան յաւելումներուն մէջ զգուշացեր եմ՝ բիշ գործածելու և պահելով միայն բային սահմանականին վրայ, և վերցնելով բային ապառնի և ստորագրական նշանակութեամբ գործածուած ժամանակ : Օրինակ իմն. « Եթէ կը տեսնես », կը լսես » ըսելու տեղ, ըսեր եմք « Եթէ տեսնես », լսես » : Կամ, « Եթէ կ'ուտես », կը խմես » ըսելու տեղ, կ'ըսեմք « Երբ ուտես », խմես » :

Ասկէ յիսուն տարի առաջ կոր մասնիկը կը գործածուէր մեր աշխարհաբարին մէջ, և Այվազովսկին երբ մեր վանքին մէջ խմբագրապետ էր Բուդաբէրի, յօդուած մը հրատարակեց կոր մասնական աւելորդ ըլլալուն համար, մինչդեռ կը միտայր մեր գրուածներուն մէջ և անկարելի կ'երեւէր թողուլը : Եւ սակայն ժամանակը անհետ ըրաւ : Կարելի է թէ կը մասնիկն ալ անոր կարգը անցնի ժամանակաւ, կամ գէթ խնայութեամբ գործածուի, և ուր կարելի է զեղչել՝ զեղչեմք : Ինչպէս որ և մասնիկը ժխտական կամ բացասական է՝ և ըստ տեղւոյն միայն կը գործածուի, այսպէս և կը մասնիկը՝ որ է հաստատական կամ դրական մասնիկ, պէտք է ըստ տեղւոյն գործածել :

Հոս դրական, բացասական բառերու յիշատակութիւն ըլլալով, հարկ կը համարուի իրօք թէ ինչպէս գիտութեանց մէջ առանձնական և նուազական բառերը կը գործածուէր, և ոչ նոյն դրական և բացասական բառերը *Positif* և *Négatif* բառերուն տեղ, որոց համար կը մեղադրէ զմեզ Ղ. Բլոյատ :

Կը պատասխանեմք թէ, որովհետեւ եւ լեկտուութեան երկու հակառակ հոսանքները բացատրելու համար սովորութիւն եղած է միոյն առջեւ դնել + (առաւել) նշանը և միւսոյն առջեւ — (նուազ) նշանը, որք համարողութեան մէջ յաւելման և բարձման նշաններն են, լաւ համարեր եմք կոչել առանձնական և նուազական ելեկտուոյրիսն * : Եւ զայս համաձայն գոյս նաեւ Ֆրանքլինի ենթադրութեան, որ կարծէր թէ ամեն մարմնոց մէջ կը գտնուի ելեկտուութիւն այս ինչ չափով. եթէ աւելնայ այս չափը, մարմինը ելեկտացած կ'ըլլայ առանձնապէս, և կը ցուցանէ առանձնական ելեկտոտրիսան երեւոյթ, և եթէ նուազի այդ չափը, կը ցուցանէ նուազական ելեկտոտրիսան երեւոյթ ** :

Ըստ այսմ, լուսանկարի մէջ նուազական պատկեր կոչեր եմք փոխանակ բացասական պատկեր ըսելու այն պատկերը, որ դեռ աներեւոյթ է և անայտ. և կոչեր եմք առանձնական պատկեր փոխանակ դրական պատկերի այն՝ որ երեւան ելած է զանազան տարրաբանական նիւթերով : Կարծեմ թէ հոս բացատրելու կամ դրական կերպով ընդունելու բան մը չկայ : Ուստի, լաւ է դրական և բացասական կամ հաստատական և ժխտական բառերը գործածել իմաստասիրական և արամբանական գրութեանց մէջ, իսկ առանձնական և նուազական բառերը

* Եւ ոչ ելեկտրականութիւն, վասն զի մեր նախնիք յունական ինքրորոն բառին ըսեր են տառադարձութեամբ ելեկտրոն, և սակէ՛ ելեկտոնդէն :

** Այս կարծիքը հիմա ընդունելի չէ, և Սիմ. Ների կարծիքը աւելի ընդունելի, որ կը դնէ երկու տեսակ ելեկտական հոսանքներ. Բայց այսպէս ենթադրութիւն է, և ստույգը դեռ անյայտ :

գիտութեանց մէջ Բայց չեմք ուզեր պնդել այս բանիս վրայ, համազօր թող համազօր Է :

Ղ. Բոլատ մեզի դաս կու տայ, թէ գաճի վրայ խօսած աստեանիս մոտցեր եմք յիշատակել Յրանքլինի բրած փորձը առուուսի վրայ : Կ'երեւի թէ մեր Երկրագործութեան զիրքը ձեռքը առած պիտի չլլայ, ուր երես 63 դրած եմք փորձ Յրանքլինի մակագրով, և հոս աւելորդ համարած կրկնել :

Նմանապէս մարդ բառին վրայ տուած դասը կը գտնէ Երկրագործութեան մէջ երես 61 երկարօրէն նշանակուած : Ինքն կ'ուզէ անուանել կրակաւ, զոր անյարմար չեմք տեսներ, որ կը բացատրէ կրային և կաւեղէն հողերու խառնուրդ ըլլալը : Բայց կը սիրեմք կոչել Մարգ, որ է լատին *Marga* անունն տառադարձութիւնն : Եւ ունիմք մեր լեզուին մէջ, Մարգ, Մարգագետին, որ կը նշանակէ՝ դաշտ զայտար խոտոյ, և թերեւս հողին տեսակէն ելած ըլլայ վերոյիշեալ անունը, որուն զաղդիսցիք կ'ըսեն *Marne*, և է պարտաւ հող :

Ղ. Բոլատ կ'ըսէ թէ « Հեղինակն եռանդով աշխատած է բոլոր գիտական բառերը հայացնելու, ինչ որ զործին արժէքը կը բարձրացնէ » : Սիւայն թէ կ'ուզէ գիտական բառերուն լարբերինթոսէն զուրո ելնել :

Սիւայն լարբերկամ, գիտութիւնն իսկ լարբերինթոս մի է, և ունի իրեն սեպական բառեր, սճեր, որով անելանելի կ'ըլլայ իր ճանապարհը, թէ մէկը չգիտեր այլ բառերը : Դարուս մէջ տարբարանական գիտութիւնը այնչափ առաջ գնաց, որ հասոր մը նորանոր բառերու կարօտ եղաւ. և այդ գիտութեան ծաղկելով, ծաղկեցան ամեն արհեստները : Արդեօք կը գուշակէր Լավուազիէ 1787ին թէ իր տարբարանական անուանակութիւնը հաստատելով և թթուածնին գիտով այնչափ առաջ պիտի երթար տարբարանական գիտութիւնը զարու մը մէջ : Նոյնը ըսելու է նաեւ վոլտայի համար, որ է գոտղ ելեկտրութեան, թէ կարծէր արդեօք որ այսչափ կարճ ժամանակի մէջ ելեկտրական գիտութիւնը այնչափ անհուն յառաջագիւլէր, այնպէս որ հիմա ամեն շարժում մեքենական և արուես-

տական, լոյս և ջերմութիւն, նաեւ առողջութիւն, կը մատակարարի ելեկտրական զօրութեամբ : Հիւսնայի փոփոխումն իրաց, պարծանք ինչեւտասներորդ զարու :

Բայց արպէս զի լարբերինթոսին մէջէն կարող ըլլամք ելնել, պէտք է նոյն բառը ամենուն մաքին մէջ նոյն զաղափարը ծնանի, և ոչ այլեւայլ բառեր կամ անանցմունք զօրածուին նոյն զաղափարը բացատրելու համար : Այս բանիս համար կը մեղադրիմք Ղ. Բոլատէն, որ կ'ըսէ թէ « Ի վաղուց անտի ընդունուած կարգ մը բառերն » 4. Քաջունի անյարմար նկատելով թերեւս, բառն ճիշդ մը բրած է անոնց տեղ նորանոր բառեր հնարել և զործածել ըստ քմաց » :

Այդ ըսածը թմենաստոյգ է, Բայց ինչպէս կ'ուզէ Ղ. Բոլատ որ ընդունիմք այդ անյարմար բառերը, երբ փափաքիմք նոր գիտութեան մը հիմք կանգնել և անոր վրայ վերամբառնալ գեղեցիկ կերպով ճարտագիտութեան նոր շէնքը : Հարկաւ չեմք կրնար ընդունիլ ծրագրի տեղ մատիտ բառը, որ խալեբէն բառին տառադարձութիւնն է, մինչդեռ ծրագրի է հալեբէն գեղեցիկ բառ, և իբր նշանակող : Նոյնպէս խանճող բառին տեղ, որ ունիմք ի նախնեաց՝ զործածել զերաժոռիս, և ոչ փայտալին թրոռոտի տեղ զործածել հրափայտիտի թրոռ, որ է բուլլուրի անկանոն բացատրութիւն : Այսպէս ուրիշ շատ անյարմար և սխալ բառեր, զորո ինքն Ղ. Բոլատ և իրեն կարծեաց հետեւողները կը զործածեն : Վնաս չունի ըսել զայստ պակիր կամ քարմ պակիր, երկուքն ալ կրնան ըսուիլ, մեր խօսքը անյարմար բառերու վրայ է : Թէպէտ և Ղ. Բոլատ չուզեր որ ըսուի զայստ պակիր :

Թերեւս ըմեն ոմանք թէ 5. Քաջունին չափազանց ետեւէ եղած է արդի գիտութեանց բառերը հայացնելու, որոյ հակառակ ոմանք այս կարծիքը ունեցած են, թէ լաւ է եւրոպական անունները զործածել, կամ թեթեւ փոփոխութեամբ : Եթէ այս մասին մէջ պակասեր՝ և մեղադրանաց արժանի եղեր եմք յոմանց, ներեն մեզի, մեր չափազանց հայախրութեան պատուըն է. չեմք ուզած մուրանալ օտար ազգերէն, երբ կարող եղեր

եմք պատշաճ կերպով հայացնել նոյն բառերը, մեր լեզուին ճոխութեամբն : Այսպէս, փոսփոր, խոզ կամ յովզ, քրոմ, փշոր, սիւնկիոն, և այլն, ըսելու տեղ բառ եմք չուսածին, մանիշ, ժահին, ժորին, գայլազածին, որ կը բացատրեն զէթ նոյն մարմնոց մէկ հանգամանքը, և ըստ այսմ կազմեալ են առաջին երեք բառերը յունարենէ առնելով և վերջին երկուքը լատինէ :

Կ'ըսէ Ղ. Բալաս, թէ Ռ. Փաշուշիի եռանկն աւելի գնահատելի պիտի ըլլար, եթէ այդ գիտական՝ ինչպէս և անծանօթ՝ բառերուն քով գիրահասկնալի լեզուով մեկնութիւններ դրած ըլլար : — Չեմք ըսեր թէ զէշ կ'ըլլար, բայց պէտք էր գիրքը ընկարձակել : և աւելորդ կը համարուէր քանի որ գիտութեանց բառերուն համար ունիմք ընդարձակ բառգիրք :

Հ. Մ. ՔԱՃՈՒՆԻ

Շարայարեյի

ՍՈՒՐԷԱՆԳԱՅ ԲԱԶՄԱՎԻՊԻ

ՆՈՐ ՀԱՐՑՄՈՒՆԻՔ

Հարգաւորներ

1. ՀԱՅ ԵՅԵՂԵՑԱԿԱՆԱՑ ԱՐՑԱՔԻՆ ՏԱՐԱՋԻ

Սոյն միւլթիս վերաբերեալ մի հարցում եղած էր սուրհամդակիմ փեքրուարի պրակիմ մէջ, որ ցարդ առաւարտասկանի մմաց : Այժմ այլ ութ հետաքրքրուելով սուրհամդակի երեմմ յուզած եկեղեցական հմախօսական խնդիրներէմ, մեզ վերստիմ կը հարցմէ հայ վիճակաւորաց տրտաքիմ տարազու մատիմ :

2. ՄԵՆԱՄԱՐՑՔ

Ծանօթ է քիչ շատ ազգաց պատմութեան տեղեակ ամմանք միշիմ դարու և այժման ժամանակաց ասպետական օրէմքներմ, որոց միմ է մանւ մեմամարտի (Duel) համար սահմանուած կամոմադրութիւմմ : Այս օրերուս մէջ եւրոպական քաղաքակիրթ ճանչցուած ազգաց մէջ տեղի ունեցած քանի մի շառաչալից և համդիսաւոր, և փխրաւորի մեմամարտը՝ պատճառ կու տամ մեզ հարցընելու քաղաքական և բարոյական օրէմսգիտաց :

1. Ի՞նչ հիման վրայ հաստատուած է մեմամարտի իրաւունք համարուածմ :

2. Օրինաւոր է այդ հիմն մտաց, քաղոյականի և կրօնից առկէւթ, թէ ոչ :

3. Որո՞նք են մեմամարտմ օրինաւոր և կամ ապօրինաւոր ըմոդ պատճառք :

4. Գործնականիմ մէջ ի՞նչ պէտք է ըմեմ վարական մարմինք :

